

БЪЛГАРСКИ ВОЕННИ ФОРМИРОВАНИЯ В УКРАИНА ПРЕЗ XVIII ВЕК

ИВАН ТЮТЮНДЖИЕВ

Турското завоевание на Балканите и последвалото многовековно владичество са свързани с големи миграционни движения на местно население. Една от сравнително слабо изследваните посоки на преселване на българи е през река Дунав към Унгария и от там към Русия и Украйна през XVII и първата половина на XVIII в. От многобройните преселнически вълни, обхванали и съседните балкански народи (най-вече сърби, черногорци, власи и албанци), най-масово било изселническото движение на българи в тази посока след въстанията от 1688—1689 г., т. е. след Чипровското и Карпошовото въстание. Основният изселнически поток бил формиран от българи от Северна Македония и Западна и Северозападна България, т. е. от Кратовско, Кривопаланско, Скопско, Тетовско, Берковско и Чипровско, но също така той включвал и изселници от Битолско, Солунско и дори Търновско. Голяма част от тази изселническа маса се включва към общия миграционен поток, доминиран от сърбите, ръководен от сръбския патриарх Арсений III Черноевич (1683—1706 г.) и насочен към Унгария. Ето защо в изворите понякога българите наред със собствения си етноним са наричани още “сърби”, “гърци” или “турци”, като в тези случаи се визира основно мястото, от където те идват или се отбелязва името на по-голямата етническа група, в която са включени. Твърде често в сръбската историография, посветена на тези проблеми, се отбелязва най-общо, че в изселническите движения на сърби участвувало и българско население, но не се конкретизира неговият брой, от коя част на българските земи идва то и т. н.¹

По време на Австро-турския конфликт от края на XVII в., завършил с Карловацкия мир от 1699 г., десетки хиляди българи напускат своите огнища. Това довежда до дълбоки социалноикономически и етнодемографски промени. На мястото на емигриралото българско население турската власт заселва в Северна Македония албанци от Албания, което довежда постепенно до сериозни промени в етническия състав на населението тук. Същевременно районите на Чип-

ровско и Берковско били в голяма степен обезлюдени. Отливът на производително градско население (занаятчии и търговци), както и на селско население, води до значителен спад в икономическото развитие на тези региони, до наличието на масиви от пустеещи, необработени земи².

На територията на Унгария българските преселници, като част от общия поток на изселниците от Балкана, създавали свои стопански и обществени организации, формирали военни подразделения, които били използвани като гранична стража. Заселниците участвали в създаването на един своеобразен граничен кордон против Турция. Български военни подразделения като граничари охранявали района на Сава, Дунав, Тиса и Мориш. Те били командувани от австрийски офицери и съчетавали земеделието в мирно време с военно обучение и военни акции за отбиване на нападения от страна на турците³. Участието на преселническите погранични подразделения на страната на австрийците по време на унгарското въстание от 1703—1711 г. довело впоследствие (след разгрома на въстанието) до притеснения, на които православното преселническо население било подложено от страна на унгарците католици. Това обстоятелство, както и нарастващият авторитет на Русия сред православния свят след 1696 г. (превземането на Азов) карали преселниците да мислят за продължаване на движението си по посока на Русия. Не без значение в това отношение било и обстоятелството, че след Карловацкия мир (1699 г.) станало ясно, че австрийското оръжие няма да помогне за завръщането им в родината.

Повратен момент в съдбата на българските заселници в Унгария се оказва войната, която Русия обявява на Турция на 25.02.1711 г. На 3 март същата година руският цар Петър Велики (1682—1725 г.) се обръща към балканските православни народи с манифест за помощ, обявявайки намерението на Русия да ги освободи.

Преминаването на граничарите и техните семейства в Русия започнало въз основа на специални договорености между Австрия и Русия. Австрия виждала в лицето на голямата славянска държава свой евентуален съюзник против Турция и правела всичко възможно да стимулира движението на преселниците по посока на Русия. От своя страна руското правителство, след като получило съгласието на Австрия, предприело редица дипломатически ходове и инициативи, улесняващи придвижването на балканските бежанци към собствената ѝ територия. На 25.08.1740 г. руската царица Ана Ивановна (1730—1740 г.) издала „Проглас“, с който викала сърби, гърци, власи, българи—преселници в Унгария, да се включат в новосформираните хусарски полкове в Русия. За тези, които не желали да встъпят в полковете, руското правителство давало право да се сдобият със земя, отпускали им се парични средства и пр.⁴ Като резултат от тази политика през 1739 и 1740 г. голямо количество бегълци от Унгария се преселили в Русия. Между тях имало, разбира се, и много българи. Част от тях се разпръснали по различни селища в Русия и Украйна, където учели или рабо-

тели. Така в 1740 г. в гр. Нежин се споменава някой си Симеон „из турецкой области Охрида“. Пак там в 1745 г. се споменава „Иван Дмитриев Сталевский из македонской провинции, города Искип“⁵, а в 1760 г. „Стоян Петров — турецкой области города Салоники“⁶.

С въпроса за преселване в Русия на население от православните балкански народи се ангажирало специално правителствено ведомство — Колегията по външните дела. Тя изпращала свои емисари в балканските земи да агитират за това. Като неин представител през 1757 г. в Охридско действувал Михайло Маркович Дрекалович. Чрез него Охридският архиепископ Дионисий изпратил две писма до руската царица Елисавета Петровна (1741—1761 г.) и до Руския св. Синод. Излагайки тежкото положение на Балканите, архиепископ Дионисий се обръщал за помощ към тях⁷.

На 4.12.1762 г. руската царица Екатерина II (1762—1796 г.) издала Указ, с който викала всички, които искат, да се заселят в Русия. Те можели да избират която си искат губерния и град и придобивали различни привилегии. Давала им се и парична помощ. Съгласно този документ на заселниците се давало безплатно земя, правото на лична свобода, строеж на собствени храмове и свободно вероизповедание⁸.

Разбира се, още от времето на Петър I, тези преселници били отправяни най-често към южната руска граница. Поради етническото обкръжение в този район и стратегическата му роля заселниците често пъти били нападани от турци и кримски татари. Такава участ имали постоянно живеещите тук запорожки казаци, които, за да се спасят от вражеските набези, напускали местожителищата си и се отправяли към съседна Полша. Затова Петър I, изхождайки от общата православна вяра, близкия език и обичаи на запорожките казаци и балканските християни, както и от военния опит на граничарите, идващи от Унгария, си поставил за цел да насели по-плътнo тези територии с население, годно да ги отбранява. Важна крачка в осъществяването на това намерение било формирането на хусарски (конни) полкове от балканските преселници.

На 7.01.1723 г. бил издаден Указ, а на 23.10.1723 г. било наредено на руския майор Иван Иванович (черногорец от Подгорица) да вербува християнски преселници от Унгария за няколко хусарски полка в Украйна на границата с Турция. На всеки преминал в Русия военен заселник се давал един по-горен чин, а ако дойде със семейството си, и безплатна храна и други привилегии. До края на 1724 г. от Унгария в Украйна дошли 12 000 лица.

На 18.05.1727 г. бил основан т. нар. Сръбски хусарски полк под командването на Иван Иванович (Албанез). По-късно били създадени и други сръбски военни подразделения начело с Иван Хорват, Иван Шевич, Райно Прерадович и др., в чийто състав влизали и много българи. Това личи от официалната документация на тези военни формирования, а също и от документите на руската императорска канцелария, в които изброените по-горе личности изрично се

посочват като представители и на българските преселници⁹. В сръбските полкове се включили както българи преселници от Унгария, така и българи, дошли от Молдова. Също така в тях се записали и наши сънародници-емигранти в Полша.

През 1753 г. били формирани две самостоятелни военни подразделения (хусарски полкове) от българите в Украйна. В руските документи те са означени като Български хусарски полк и Македонски хусарски полк¹⁰. Въз основа на това скопският историк Ал. Матковски в една солидна своя монография се мъчи да ги представи като две различни национални формирования — “българско” и “македонско”¹¹. Всъщност фактите говорят друго:

Македонският и българският полк се създават с една заповед, формирани са от един и същи военачалник — майор Симеон Пищчевич; те се създават отделно от сръбския полк и във всички документи се третираат заедно, но отделно от сръбския полк и често пъти личният състав на единия полк (Македонския) преливал в другия (Българския)¹². От спомените на създателя на двата полка, м-р Пищчевич, се вижда, че в състава и на двата полка има българи от различни области на българските земи. В т. нар. Български полк преобладават преселниците, дошли от Молдова, Унгария и Полша, а в Македонския — тези от югозападните български земи¹³. Прави впечатление обаче, че преобладаващата част от състава на Македонския полк са власи — преселници от територията на Македония. Вероятно именно този факт дава основание на руската канцелария да разграничи Македонския полк от Българския, третирайки власите от този район като “македонци”. Подобно отъждествяване на власите като “македонци” имаме също така и в документи на Австрийската императорска канцелария и др.¹⁴

Полковете били формирани в областта (мястото) Манжей — на границата на Малорусия, областта на преселниците, известна като Нова Сърбия и Полска Украйна. По-късно Българският полк бил преместен в района на Белоцерковка, близо до Миргород¹⁵. Двата полка са определени в документацията като “непоселенни”, т. е. полски полкове. Както и другите военни формирования (на сърби, гърци и др.), те включвали не само българи и власи (от Македония), а и други балкански заселници, главно сърби и черногорци. Отначало униформата и оръжето били тези, с които преселниците дошли от Унгария, но постепенно се променяли. През 1775 г. било наредено всички войници от един полк да имат едно и също облекло и въоръжение. За Българския полк това били палто и панталони в малинов цвят с жълти гайтани и сив калпак. Македонският полк трябвало да бъде облечен с жълти палта и панталони с черни гайтани и червени калпаци. На 24.12.1776 г. и тези цветове били променени. За Българския полк били отредени кафяви панталони и палта с бели ръбове, изпъстрени с черни гайтани, а за Македонския полк — жълто палто и панталони с червени ръбове, изпъстрени с чер гайтан.

С Указ на 28.06.1773 г. народностногеографските названия на полковете били премахнати и те се наричат според имената на градовете, в които квартирували. Тогава от Сръбския и Българския полк бил образуван Олвиополският, а от Македонския и Далматинския — Александрийският¹⁶.

Българските военни формирования играели важна роля във военностратегическите планове на Русия. В многобройни сражения те защитавали руската държавна територия при конфликтите на Русия с Турция и Полша и в значителна степен подпомогнали руското проникване към Крим и Черноморското крайбрежие. Те били многократно отличавани от цариците Елисавета Петровна и Екатерина II. Лични похвали и награди били връчвани на техните командири от висши руски военачалници като ген. Репин през 1770 г. и ген. Суворов през 1772 г. Твърде любопитно, но и показателно за ролята на тези военни формирования е обстоятелството, че по време на военен поход главнокомандуващите на Българския и Македонския полк можели да дават военни чинове до полковник, докато в другите полкове се давали чинове само до капитан. Много от командирите на тези български военни формирования направили бляскава военна кариера в Русия, достигайки до важни управленчески постове във военното ведомство или на дипломатическото поприще.

Голяма част от българските преселници — участници в хусарските полкове в Украйна, с течение на времето се русифицирали (украинизирали)¹⁸, но и до ден днешен в тези райони има запазена топонимия и имена на фамилии, които издават своя български корен. За по-задълбоченото проучване на историята на тези заселници е необходимо да се извърши сериозна изследователска работа в руските, украинските и молдовски архивохранилища.

БЕЛЕЖКИ:

¹ И в и ђ, Ал. Историја Срба у Војводини. Нови Сад, 1920. П а к т о њ. Миграције Срба у Славонију током 16, 17 и 18 столетја. — Населја, 21, Српски етнографски зборник, кн. 37, Суботица, 1926. Вж. също и П о и о в, Н. Военния поселения Сербов в Австрия и Россия. — В-к Еврошл, пятый год, т. III, СПб., 1870, с. 589; Ч а к и ђ, С. Велика сеоба Срба 1689—90 и патриарх Арсеније III Црнојевић. Нови Сад, 1982; Г р у ј и ђ, М. Велика сеоба Срба патријарха Арсенија III Црнојевића из јужне Србије у Војводину пре двестацедесет години. — Хришћанско дело, св. 5, Скопје, 1940.

² С т о ј а н о в с к и, А. Градовите на Македонија от крајот на XIV до XVII век, Скопје, 1981; Й о с и ф о в а, М. За стојанското и културното развитие на Чипровският край през XVII в. — В: 300 години Чипровско въстание. С. 1988, с. 41—48; Т р а й к о в, В. Сълбата на населението от Чипровският край след въстанието от 1688 г. — В: 300 години..., с. 292—303.

³ Б у р М а р к о в с к а, М. Балканите и Ушарският пазар през XVIII век, С., 1977, с. 53 и сл. С љ щ а т а. Балканите и Малжарско през XVIII в. Studia Balcanica 13, С., 1977, с. 32 и сл. П о и о в, Н. Военния поселения сербов в Австрия и Россия. — В-к Еврошл, пятый год, том III, СПб., 1870, с. 592.

⁴Кеппель, П. Хронологический указатель материалов для истории инородцев европейской России, СПб., 1861, с. 421.

⁵Труды двенадцатого археологического съезда в Харькове 1902, II, М., 1905, с. 225.

⁶Пак там, с. 215.

⁷Димитријевић, Ст. Граѓа за српску историју из руских архива и библиотека. — Споменик, LIII, Други разред 45, Сарајево 1922, 233 и 299.

⁸Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. Т. VII, 2, док. № 4138; Скальковскій, А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края (1731—1823), ч. I, Одесса, 1836, 15—16; Бажова, А. Из югославянских земель — в Россию. — Вопр. истории, 1977, № 2, с. 127; Същата. Русско-югославянские отношения в второй половине XVII в., М., 1982, с. 125.

⁹Полное собрание законов Российской империи с 1649 года..., т. XIII, СПб., 1830; Скальковскій, А. Хронологическое обозрение..., 25—27; Макарьевскій, Ф. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. Церкви и приходы прошедшаго XVIII столетия, Екатеринослав, 1880; Костић, М. Српска населја у Руси: Нова Србија и Славено-србија. — Српски етнографски зборник XXVII, Београд, 1923, 7, с. 82. Военная энциклопедия, СПб., 1912, 548.

¹⁰Скальковскій, А. Хронологическое обозрение..., с. 24 и сл.

¹¹Матковски, Ал. Македонскиот полк во Украина. Скопје, 1985.

¹²Костић, М. Српска населја..., 90. Този факт се признава от самия Матковски, А. Македонскиот полк..., с. 260.

¹³Пишчевић, С. Нови Сад. Београд, 1972, 473—474; Занетов, Г. Българските колонии в Русия, I, Военни колонии. — Периодическо списание, 37 и 38, Средец, 1891.

¹⁴Радонић, Ј. Римска курија и јужнословенске земле од XVI до XIX века. Београд, 1950, 405.

¹⁵Пишчевић, С. Цит. съч., с. 474—482. Попов, Н. Известие о походе Симеона Степановича Пишчевича (1731—1785). М., 1883, 414—424.

¹⁶Историческое описание одежды и вооружения российских войск с рисунками, ч. III, СПб., 1899, 27.

¹⁷Бажова, А. Русско-югославянские отношения..., с. 138 и сл.

¹⁸Попруженко, М. Г. Материалы для истории славянских колоний в России. Одесса, 1902. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. Киев, 1864; Державин, Н. Болгарские колонии Новороссийского края. — Изв. Таврической ученой архивной комиссии, № 41, Симферополь, 1908; Скальковскій, А. Болгарския колонии в Бессарабии и Новороссийском краях, Одесса. 1848.